

ficar cap canvi rellevant en la millora de l'organisme, ni tampoc la seva retirada de la vida teatral activa no va suposar cap renovació continuada i efectiva de la dramaturgia del país.

Una observació última: crec que *Teoria escènica* és un dels llibres indispensables per entendre a fons, en la seva contradictòria complexitat, els orígens del teatre català contemporani. Per tant, també és indispensable felicitar Carles Batlle i Enric Gallén per haver contribuït decisivament a fer-lo possible.

Miquel M. GIBERT
Universitat Pompeu Fabra

HEINEMANN, Sabine / MELCHIOR, Luca (ed.) (2015): *Manuale di linguistica friulana*. Berlin / Boston: De Gruyter (Manuals of Romance Linguistics, 3), 607 p.

El *Manuale di linguistica friulana* s'enceta amb un pròleg (p. V-VI), no al volum, sinó comú a tota la col·lecció *Manuals of Romance Linguistics (MRL)* de l'editorial De Gruyter, en què els coordinadors del projecte, Günter Holtus i Fernando Sánchez Miret, apunten la ferma voluntat que l'esmentada col·lecció actualitzi i aprofundeixi els aspectes tractats en dues obres precedents de referència en l'àmbit de la romanística: el *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)* (1988-2005) i la *Romanische Sprachgeschichte (RSG)* (2003-2008). Aquesta nova empresa preveu publicar una seixantena de volums, dividits en dos grans blocs: llengües i àmbits disciplinaris; lògicament, el nostre manual s'adscriu al primer bloc, que, per primera vegada, no només dedica un volum, d'aproximadament sis-cents pàgines, a cadascuna de les llengües romàniques "canòniques", sinó també, *mirabile visu*, «alle *linguae minores* che non sono state trattate finora sistematicamente in un quadro d'insieme» (p. V); entre aquestes, ben entès, s'hi inclou el friülà.

A continuació del pròleg, l'«Índice» (p. VII-IX) ens mostra que el manual s'estructurarà en vint-i-set contribucions, distribuïdes en tres blocs: «Il friulano nella storia e nel presente» (p. 19-363; setze articles), «Il friulano come sistema linguistico» (p. 365-450; quatre articles) i «Il friulano lingua minoritaria – politica linguistica» (p. 451-598; set articles). Precedeix els tres blocs la preceptiva «0. Introduzione al volume e stato della ricerca» (p. 1-18), a càrrec dels editors del volum, Sabine Heinemann i Luca Melchior, i clou el manual un nou «Índice» (p. 599-607), que no cal confondre amb l'homònim inicial (p. VII-IX), per tal com, en aquest darrer, s'hi recullen diversos conceptes (lingüístics, històrics...), topònims (Udine, Cividale del Friuli...), societats i projectes lingüístics (*Societât Filologjiche Furlane, ASLEF...*), romanistes destacats (Graziadio Isaia Ascoli, Xavier Lamuela...), etcètera, tot indicant a quina/es pàgina/es s'esmenten.

Abans de llistar les vint-i-set contribucions que componen el volum, caldria aclarir que cadascuna conté un *Abstract* (d'entre quatre i catorze línies), una sèrie de *Keywords* (entre dues i cinc), així com la pertinent *Bibliografia* (entre mitja pàgina i quatre pàgines i mitja). Els setze articles que confegeixen el primer bloc, «Il friulano nella storia e nel presente» (p. 19-363), es divideixen, al seu torn, en set apartats (no endebades, es tracta del bloc més extens i heterogeni del recull). Els tres primers articles, corresponents, respectivament, als tres primers apartats, situen el lector a través de qüestions generals de caràcter introductoris. Federico Vicario, a «1. Friulano» (p. 21-40), posa en relleu el paper del Friül com a «naturale area di contatto tra popoli e culture diverse, crocevia e punto di incontro tra le principali anime linguistiche d'Europa» (p. 21) i n'esbossa un breu quadre basat en la fonologia, la morfosintaxi i la varietat dialectal. Per la seva part, a l'article intítulat «2. La posizione del friulano nella Romania» (p. 41-56), Maria Iliescu situa el friülà dins la Romania «a cavallo tra il sistema romanzo occidentale e il sistema romanzo centro-orientale» (p. 41; citació, aclarim-ho, que Iliescu transcriu a partir d'una obra de Laura Vanelli) i aprofita per fer un cop d'ull a les relacions lingüístiques friülano-romaneses i istroromàniques. Completa aquest apartat «3. *Questione ladina*» (p. 57-72), de Sabine Heinemann, una de les curadores del volum; l'article parteix dels *Saggi ladini* (1873) d'Ascoli per tal d'afrontar l'atàvica controvèrsia bizantina de determinar si el friülà, el *grigionese* i el *ladino dolomiti-*

co conformarien una realitat homogènia, l'anomenat grup retoromànic, o si, ben al contrari, convindria tractar-los per separat.

Seguidament, el punt 4 dedica quatre articles al «Sviluppo storico del friulano» (p. 73-154), dels quals els dos primers signats per Giovanni Frau; al primer, «4.1. Storia linguistica esterna» (p. 73-93), l'autor caracteritza el friülà com «la continuazione del latino regionale di Aquileia» (p. 73), modificat al llarg de més de dos mil·lennis per múltiples condicionants històrics; per entendre l'evolució de la llengua, Frau considera que caldria destacar-ne dos aspectes: la recurrent situació de bilingüisme i el llarg període d'isolament sociopolític i cultural respecte a la Península. El segon article, «4.2. Grammaticografia e lessicografia (dal XVII agli inizi del XX secolo)» (p. 94-114), il·lustra els aspectes més rellevants de la grammatografia i la lexicografia friülanes, amb multitud de dades que arriben fins a meitat del segle XX. Segueix l'aportació «4.3. Storia linguistica interna» (p. 115-135), en què Paola Benincà reconstrueix el desenvolupament diacrònic del friülà, tot confrontant el llatí atestat o reconstruït amb les característiques gramaticals romàniques; l'autora dedica especial atenció a la fonologia diacrònica, a l'evolució de la morfologia nominal i verbal, així com a la sintaxi. Aquest quart punt es completa amb una ullada, a càrrec de Federico Vicario, als «4.4. Testi antichi» (p. 136-154), els quals constitueixen una font fonamental no només per a estudiar el friülà dels orígens, el lèxic i l'onomàstica, sinó també la fonologia i la morfosintaxi. L'article conté una «Appendice documentaria» (p. 144-152) que ofereix, entre d'altres, una acurada anàlisi de les dues sextines inicials de la famosa balada *Biello dumnlo de valor*.

També són quatre els articles recollits en el punt 5, «Dialetti» (p. 155-244). Primerament, Paolo Roseano, a «5.1. Suddivisione dialettale del friulano» (p. 155-186), demostra com el friülà, malgrat els nombrosos trets que el distingeixen de les realitats romàniques veïnes, presenta internament una rica diversitat dialectal. Roseano, a part de mostrar els instruments de què disposen els dialectòlegs, amb especial èmfasi als atles lingüístics, resumeix els factors històrics, geogràfics i antròpics que han contribuït a definir el panorama dialectal friülà. L'article inclou dinou mapes, dos esquemes i una taula que complementen l'explicació dels aspectes fonètics, fonològics, morfosintàctics i lexicals que caracteritzen els diversos dialectes. A continuació, a «5.2. Ertano e cassano; bisiacio; fascia di transizione veneto-friulana» (p. 187-208), els curadors del volum, Sabine Heinemann i Luca Melchior, s'endinsen en tres varietats de la franja de transició vèneto-friülana que, per mor de certs trets fonètics/fonològics i morfològics, no es poden considerar varietats friülanes a dreta llei; és el cas, per exemple, del *bisiaco*, que encara no s'ha aclarit si es tracta d'una parla de base vèneto fortament friülanitzada o bé d'un dialecte friülà fortament venetitzat. Tot seguit, després de l'anàlisi que Fabiana Fusco, «5.3. Lingue urbane» (p. 209-225), realitza del gresol forjat per les interrelacions de les diverses llengües parlades a les tres capitals del Friül històric (Udine, Pordenone i Gorizia), Sabine Heinemann rebra l'apartat amb «5.4. Tergestino/Muglisano» (p. 226-244), en què analitza els antics dialectes de Trieste (*tergestino*) i Muglia (*muglisano*), de clara adscripció friülana (concretament, amb els vinculables als dialectes friülans occidentals), i que foren suplantats per l'anomenat vènet colonial al llarg del segle XIX.

El sisè punt del volum, «6. Plurilinguismo e contatto linguistico» (p. 245-337), es divideix en quatre articles, els tres primers dels quals dedicats a la situació de contacte amb l'eslovè, l'alemany i el vènet. Així doncs, a «6.1. Sloveno» (p. 245-273), Liliana Spinozzi Monai ofereix una panoràmica dels quatre dialectes eslovens parlats al confí italoaustroeslovè del Friül: el *ziljsko*, a la Valcanale; el *rezi-jansko*, a la Val Resia; el *tersko*, a les valls del Torre; i el *nadiško*, a les valls del Natisone. A continuació, Giovanni Frau, a «6.2. Tedesco» (p. 274-295), presenta una síntesi dels diversos aspectes i moments d'influència germànica al Friül, bo i il·lustrant-los amb nombrosos germanismes extrets del lèxic comú, la toponomàstica i l'antroponomàstica. Pel que fa al vènet, l'article «6.3. Veneto» (p. 296-315), de Fabiana Fusco, estudia la influència de les varietats vènetes parlades al Friül (el vènet colonial, el vènet originari i el vènet de contacte o de límit) sobre el friülà i l'italià. Les tres contribucions esmentades subratllen, un cop més, la situació lingüísticament privilegiada del Friül, ubicat en una cruïlla on conflueixen tres grups lingüístics diferents: el romànic (friülà, italià, vènet...), el germànic (alemany) i l'eslau (eslovè). Com a colofó de l'apartat, Giorgio Cadorini, a «6.4. Friulano, veneto e toscano nella storia del Friuli» (p. 316-337), aborda el friülà en perspectiva històrica, tot relacionant-lo amb les varie-

tats vènetes que van entrar en contacte amb el Friül fins al segle XVI (l'anomenat *veneto lagunare*, el vènet septentrional, el venecià, el venecià colonial adriàtic oriental i el *bisiacco*) i amb el toscà dels florentins que rivalitzaven amb els mercaders venecians.

Quant al següent apartat, el setè, compost per un únic article a càrrec de Maria Iliescu i Luca Melchior, «7. Friulano nel mondo» (p. 338-363), resulta un pertinent contrast a l'anterior punt, per tal com analitza el complex fenomen migratori dels friülans més enllà de les fronteres de la Regió; en aquest sentit, hi destaquen dos casos dignes d'estudi: les comunitats friülanes establertes a Romania (p. 344-353) i a Baviera (p. 353-359).

El segon bloc del manual, «Il friulano come sistema linguistico» (p. 365-450), conté quatre apartats, cadascun compost d'un únic article, tot respectant la divisió clàssica en fonètica i fonologia, morfologia i sintaxi, i lèxic, als quals s'afegeix un estudi final centrat en la toponomàstica i l'antroponímia. En el primer article, «8. Fonetica e fonologia» (p. 367-389), Renzo Miotti pren com a referència les varietats centrals del friülà (amb puntual esment a les centrorientals, càrniques i occidentals) per oferir, des d'una perspectiva fonamentalment sincrònica, una panoràmica del vocalisme, el consonantisme i la prosòdia d'aquesta llengua. D'altra banda, Paolo Benincà i Laura Vanelli, a «9. Morfologia e sintassi» (p. 390-412), se centren, sobretot, en el subdialecte central del friülà, corresponent a la zona d'Udine, per analitzar-hi sincrònicament tant alguns aspectes morfològics (els noms amb els modificadors, adjectius i determinants; els pronoms personals i els verbs), com d'altres de sintàctics (els pronoms clítics subjecte, la frase interrogativa, la frase relativa, la tria de l'auxiliar i l'acord del participi passat o l'estructura del sintagma nominal). Del desè punt, «10. Stratificazione lessicale e formazione delle parole» (p. 413-427), se n'ocupa Carla Marcato, la qual, a imatge del títol, divideix l'article en dues parts: primerament, aborda el lèxic («stratificazione lessicale», p. 413-421) en la fase prellatina, llatina i postllatina (en aquesta darrera secció inclou els germanismes i els eslavismes, així com la influència lèxica del vènet i de l'italià); en segon lloc, tracta la formació de les paraules («formazione delle parole», p. 421-426), tot descrivint a grans trets els diversos tipus de sufixació, prefixació i composició. En el darrer article d'aquest bloc, intitulat «11. Toponomastica e antroponímia» (p. 428-450), Franco Finco hi distingeix dos sistemes onomàstics que conviuen, i s'influeixen (sobretot el primer en el segon): l'oficial en italià i el popular en friülà. Aquest article, com l'anterior, es divideix en les dues parts indicades en el títol; quant a la toponímia, s'hi tracten, entre d'altres, topònims prellatins, romans, germànics, eslaus o alemanys; a més, l'autor dedica una breu secció (p. 434) als hagiòtopònims (topònims amb nom de sant) ben habituals al Friül. Pel que fa a l'antroponímia, aborda els noms (il·lustrats per tres taules que mostren els noms masculins i femenins més habituals en períodes compresos entre els segles XIII i XVI), els cognoms i també els renoms.

El tercer, i últim, bloc del manual, «Il friulano lingua minoritaria – politica linguistica» (p. 451-598), agrupa set contribucions, que conformen set apartats diferents, els quals afronten la situació actual del friülà des de diversos punts de vista. Per començar, Gabriele Iannàcero i Vittorio Dell'Aquila, a «12. La situazione sociolinguistica» (p. 453-474), forneixen una introducció crítica a la sociolingüística del friülà des de dues perspectives: l'externa (la del lingüista que avalua des de fora una societat i un territori) i la interna (com els membres d'una societat entenen, avaluen i usen els diversos codis); a la darrera part de l'article, que es complementa amb un mapa de les llengües del Friül i amb una taula de les comunitats de la Regió, els autors aborden dos casos concrets: la província de Pordenone (p. 468-469) i l'escola friülana (p. 470-472). Per la seva part, de la legislació i tutela del friülà, se n'ocupa la contribució «13. Il quadro giuridico» (p. 475-491), en què William Cisilino es basa en tres lleis vinculades al reconeixement oficial de la minoria lingüística friülana: la llei regional n. 15 de 1996 (L.R. 15/1996), la llei estatal n. 482 de 1999 (L. 482/1999) i la llei regional n. 29 de 2007 (L.R. 29/2007); en aquest sentit, mereix especial atenció la Sentència 159/2009 amb què la Cort Constitucional va anul·lar certs punts de la llei regional de 2007. Seguidament, Paolo Coluzzi, en l'article intitulat «14. Il friulano: confronto con altre lingue minoritarie» (p. 492-510), acara la situació del friülà amb la d'altres llengües minoritàries i regionals d'Europa, a partir de criteris com la vitalitat (segons l'escala *EGIDS* i *UNESCO*, i tot comparant el friülà amb el gallec, l'asturià, l'aranès, el cimbrà i el llombard occidental), l'ús i l'actitud dels

parlants, la planificació i el paisatge lingüístics; aquest darrer punt s'aprofita per confrontar el paisatge lingüístic d'Udine amb el del llombard occidental a Milà, el del basc a Sant Sebastià i el del frisó a Leuwarden (Holanda); finalment, cal destacar que l'article s'acompanya de fins a tretze taules d'allò més útils per posar en solfa les diverses dades i territoris esmentats al llarg de la contribució. Amb el títol «15. Normalizzazione: grafia, grammaticografia e lessicografia» (p. 511-532), Davide Turello afronta la gènesi de la penosa i controvertida normalització del friülà (marcada no només per criteris pràctics sinó també ideològics), que no es va pas cloure amb la grafia oficial establerta per llei el 1996; de fet, avui en dia encara s'observen en la llengua estàndard diverses incoherències i oscil·lacions degudes a un excessiu purisme o, ben al contrari, a la italianització de la llengua. A continuació, Federica Angeli, a «16. Pianificazione linguistica ed elaborazione» (p. 533-552), s'ocupa de la promoció i tutela del friülà en àmbits com l'administració pública, l'escola, els mitjans de comunicació o el teixit associatiu, partint de la planificació lingüística que l'aprovació d'una sèrie de lleis ha fet possible (en aquest sentit, vegeu l'article de William Csilino, intitulat «13. Il quadro giuridico» [p. 475-491]); aquesta circumstància va permetre el 2004 la creació d'un veritable òrgan gestor de política lingüística, l'*Agenzie Regionâl pe Lenghe Furlane (ARLeF)*, el fruit més costós i reeixit de la qual va ser el *Grant Dizionari Bilengâl talian-furlan (GDBtf)* (consultable en línia a: <www.arlef.it/grant-dizionari-talian-furlan/ht-docs/gdbtf.pl/search>); malgrat èxits puntuals com l'esmentat diccionari, a dia d'avui, en mots de l'autora, «molto è stato fatto, in realtà però, tanto rimane ancora da fare» (p. 550). La següent contribució va a càrrec de Luca Melchior, un dels curadors del volum, i s'intitula «17. Friulano nei *mass media*» (p. 553-574); l'autor hi analitza l'ús del friülà en els mitjans de comunicació de massa amb especial atenció tant al periodisme, a la ràdio, a la televisió, com al cinema i a les noves tecnologies; sense oblidar dos àmbits com el còmic i la música. Clou aquest tercer bloc «18. Friulano nella scuola (e nell'università)» (p. 575-598), d'Alessandra Burelli, que es planteja si les noves lleis que han introduït l'estudi del friülà a l'ensenyament primari i secundari s'apliquen degudament, és a dir, si es donen les disposicions pertinents, si existeixen materials didàctics escaients i, sobretot, si el professorat domina la llengua friülana i, no en darrer lloc, si se sent prou motivat per ensenyar-la als seus alumnes; finalment, l'article reflexiona sobre «Lingua friulana, ricerca, alta formazione» (p. 591-594), és a dir, sobre l'ús del friülà a l'àmbit universitari.

A tall de conclusió, em plau tornar de bell nou a l'inici, concretament a la introducció, en què els curadors del manual, Sabine Heinemann i Luca Melchior, hi afirmen que aquest volum s'orienta «verso una descrizione tradizionale, mirata a toccare tutti i livelli della lingua», i que, ahora, també malda de posar en relleu «i vari interessi nell'ambito della friulanistica: la dialettologia, le questioni legate al plurilinguismo e al contatto linguistico e la politica linguistica, con le misure a essa legate» (p. 13). Tinguem en compte que, en una obra de referència per a la romanística com el *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)* (1988-2005), es dedicava al friülà un capítol del segon volum així com vuit capítols del tercer; vet aquí l'habitual tractament dispers de què el friülà s'havia beneficiat fins ara. En aquest sentit, el present *Manuale di linguistica friulana* no només es dedica enterament i profusa a aquesta realitat lingüística, sinó que, beneficiant-se del temps transcorregut des de la publicació de manuals canònics com el *LRL*, i de la puixança de les noves tecnologies, actualitza (desenvolupant o bé contradient) les informacions que s'hi contienien.

Joan FONTANA i TOUS
Universitat de Barcelona